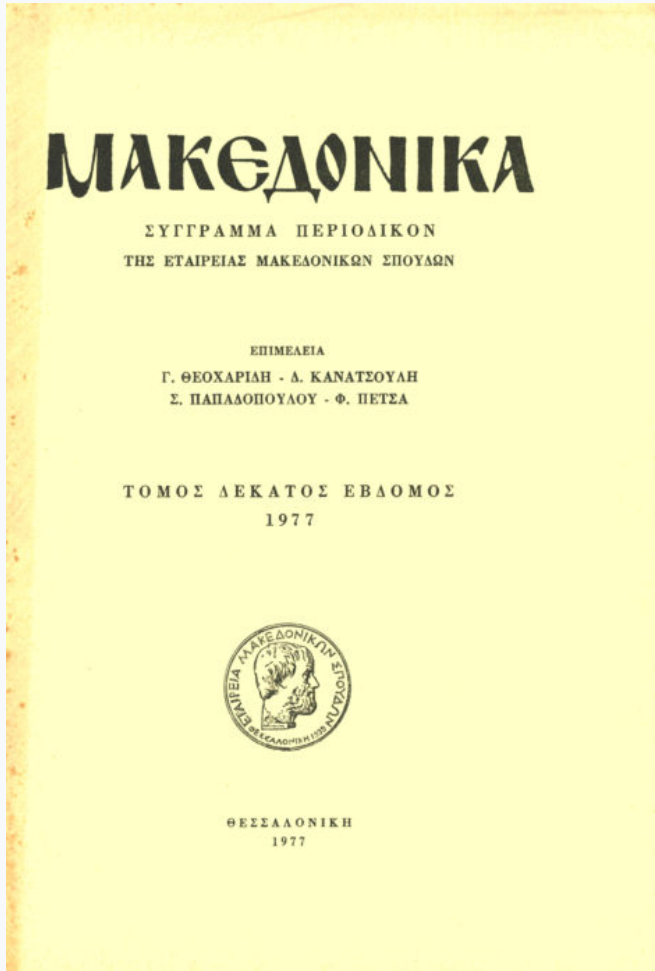

Μακεδονικά

Τόμ. 17, Αρ. 1 (1977)

Hans Peter Laubscher, Der Reliefschmuck des Galeriusbogens in Thessaloniki

Φ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.383](https://doi.org/10.12681/makedonika.383)

Copyright © 2014, Φ. Πέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. (1977). Hans Peter Laubscher, Der Reliefschmuck des Galeriusbogens in Thessaloniki. *Μακεδονικά*, 17(1), 454–459. <https://doi.org/10.12681/makedonika.383>

δνομα Αύδοναίος από τὸ Ἄτιδος (σ. 560 κ.έ.), πρβλ. καὶ σ. 572, σημ. 3 καὶ σ. 624, προσθήκη στὴ σ. 561). Τὰ γενικά συμπεράσματα εἶναι (σ. 571 κ.έ.): 1. Τὸ μακεδονικὸ ἡμερολόγιον σχετίζεται τελείως μὲ τὴ λατρεία τῶν ἑλληνικῶν θεῶν, 2. Συγκροτήθηκε στὴν ἴδια τὴ Μακεδονία σὲ χρόνους πολὺ παλιούς, πιθανάτα πρὶν ἀπὸ τὰ Μηδικά. Δὲν σημαίνει λοιπὸν μεταγενέστερο «ἐξελληνισμό».

Εὐτὸ κεφάλαιο III, γὰρ τοὺς θεσμούς καὶ τὰ ἔθιμα, παρατηρεῖται πρῶτα, ὅτι ἐδῶ ἀλλάζουν τὰ πράγματα: κανένας δὲν μιλάει γιὰ «ἐξελληνισμό». Πηγές καὶ νεώτεροι ἐρευνηταὶ μιλοῦν γιὰ μακεδονικὰ νόμιμα, μακεδονικὰ ἔθνη, πάτριον νόμον, ἔθος μακεδονικόν κ.ο.κ. Ἄλλὰ στίς πηγές δὲν χαρακτηρίζονται βαρβαρικά, ὅπως τῶν γειτόνων Θρακῶν καὶ Ἰλλυριῶν (σ. 573 κ.έ.). Ἐπιχειρήθηκε ἐν τούτοις νὰ ἐρμηνευθοῦν οἱ διαφορές (ἢ βασιλεία, ἢ ἀγροτικὴ ζωή, ἢ ἀγάπη στὸ κυνήγι καὶ στὸ κρασί, ἢ θέση τῆς γυναίκας κ.λ.) ὡς χαρακτηριστικὰ ἔθνηκα διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ ἑλληνικά.

Ἄλλὰ οὔτε ἡ μοναρχία οὔτε ἡ ἀπουσία ἀστικού πολιτισμοῦ φανερόνουν πνεῦμα ἀντίθετο ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ. Ὁ Βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων εἶχε πάντοτε τὴν ἐγκριση τοῦ στρατευμένου λαοῦ, ὅπως δείχνουν ἐκφράσεις: βασιλέα ἀνηγόρευσαν—ἀνεῖπον—ἀνεφώνησαν κ.λ. Ὅμοια θέσιμα ξέρομε ὅτι Ἰσχυαν στὴ Σπάρτη καὶ στὴν Ἥπειρο. Οἱ Μακεδόνες «... οὐ βία, ἀλλὰ νόμῳ Μακεδόνων, ἄρχοντες διετέλεσαν» (σ. 580, σημ. 1). Συμπέρασμα (σ. 589): ἡ μακεδονικὴ μοναρχία εἶναι θεσμὸς ἑλληνικὸς—καταγωγὴ καὶ δομὴ— σαφῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη καὶ αὐθαίρετη μοναρχία βαρβάρων λαῶν, γειτονικῶν ἢ μακρινῶν.

Ἡ ἔλλειψη ἀστικού βίου ἐξ ἄλλου δὲν σημαίνει ἐπίσης διαφορὰ ἔθνηκα. Κατὰ ἔθνη καὶ κατὰ κόμους ζούσαν καὶ ἄλλα καθυστερημένα ἑλληνικά φύλα, κυρίως Δωρικά, μάλιστα κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους: Σπαρτιάτες, Αἰτωλοὶ, Ἀκαρνανέες κ.λ. Ἐξ ἄλλου οἱ Μακεδόνες τῶν παραλίων πόλεων δὲν εἶχαν καμιὰ δυσκολία κατὰ περιστάσεις νὰ ζήσουν καὶ νὰ διοικηθοῦν, ὅπως οἱ δημοκρατούμενοι Ἕλληνες. Τέτοιες συνθήκες παρουσιάζονταν ὅταν μακεδονικὲς πόλεις, ὅπως ἡ Πύδνα καὶ ἡ Μεθώνη, ἀποχωρίζονταν ἀπὸ τὸ βασίλειον τῶν Μακεδόνων ἢ ὅταν οἱ Ὀλύμπιοι π.χ. ἐφθάναν νὰ προσαρτήσουν ἀκόμα καὶ τὴν Πέλλα στὸ Κοινόν τους (σ. 594). Ἄλλὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὸν βασιλέα τῶν Μακεδόνων οἱ πόλεις τῆς Μακεδονίας ἀπολάμβαναν κάποια ἀνεξαρτησία καὶ αὐτοδιοίκηση ὅπως δείχνουν ψηφίσματα πόλεων καὶ ὄνόματα ἀρχῶν (ταγοὶ, πελιγάνες), τὸ ἐπιθετὸ Ἀλκίδημος τῆς Ἀθηνῶς κ.λ. Εἶναι δύσκολο νὰ ποῦμε κάθε στιγμὴ τί μορεῖ ν' ἀποδοθῇ καὶ ἀναδρομικὰ στὴν περίοδο πρὸ τοῦ Φιλίππου, ἀλλὰ τὸ γενικὸ συμπέρασμα εἶναι:

Τὸ καθεστῶς αὐτονομίας τῶν πόλεων, ἑλληνικοῦ τύπου, ποὺ διαπιστώνουμε στὰ χρόνια τοῦ Φιλίππου δὲν καθιερώθηκε ἀπὸ τὸν βασιλέα αὐτὸν καὶ δὲν εἰσήχθη στὴ Μακεδονία ἀπὸ ἄλλον λίγο πρὶν. Ἡ μακρὰ παράδοση ἐξηγεῖ «καθυστερήσεις ἢ ἀποκλίσεις κατὰ τόπους, πρόοδος ἢ ὀπισθοδρόμηση, ἄρχοντες ἢ τίτλους ντόπιους», ὅλες ἀντὲς τίς ἰδιομορφίες ποὺ προσδίδουν στὸ καθεστῶς τὴν φυσιογνωμία τοῦ τόπου» (σ. 622). Αὐτὰ δὲν δικαιολογοῦν ἔθνηκα ἰδιαίτερη διακρίση μεταξὺ Μακεδόνων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων.

Κλείνομε τὴ σύντομη αὐτὴ παρουσίαση ἐνὸς μεθοδικοῦ, ἐξαντλητικοῦ συγγράμματος μὲ τὴν εὐχὴ νὰ μὴν ἀργήσῃ πιά νὰ φανῇ καὶ τὸ Β' μέρος τοῦ δευτέρου τόμου.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Hans Peter Laubscher, Der Reliefschmuck des Galeriusbogens in Thessaloniki, Gebr. Mann Verlag, Berlin 1975, Σχῆμα 40, σελ. I-X καὶ I-182, πίν 71, Beil. 5.

Τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο ἐγκαινίασε νέα σειρά ἐκδόσεων, μὲ τὸν ΠΑΕ 1975, καὶ 1976 (τυπώνονται) καὶ τοῦ Ἰδίου, Πολυσημάντες ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφές, στοῦ Ν. Σφενδόνη, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», 1977, σ. 133 κ.έ.

γενικό τίτλο *Archaeologische Forschungen*, με μία λαμπρή έκδοση. Έτυχε, αυτός ο πρώτος τόμος της σειράς να είναι μία εξαντλητική μελέτη του γλυπτού διακόσμου του «τόξου του Γαλερίου», της γνωστής μας «Καμάρας» της Θεσσαλονίκης (για το δεύτερο τόμο της σειράς ιδέ έπόμενη βιβλιοκρισία).

Το βιβλίο του κ. H. P. Laubscher για την Καμάρα περιλαμβάνει Πρόλογο δισέλιδο (σ. VII-VIII), Εισαγωγή (σ. 1-3), το ιστορικό των έρευνών για το τόξο του Γαλερίου και το άνακτορικό σύμπλεγμα γενικότερα (σ. 4-13), σύντομο λόγο για τον «ίδρυτή» του τόξου (σ. 14-15), άξιολόγηση του περσικού κύκλου των αναγλύφων σάν ιστορική πηγή (σ. 16-17), περιγραφή της καταστάσεως του μνημείου και του βαθμού διατηρήσεως των αναγλύφων (σ. 18-22) και διαπραγμάτευση των διακοσμητικών θεμάτων, που χωρίζουν ή έπιστέφουν τις ζώνες των αναγλύφων παραστάσεων (σ. 23-24). Άκολουθεί το κύριο κεφάλαιο για τις ανάγλυφες παραστάσεις που σώζονται (σ. 25-92) με δισέλιδη προσθήκη για τα *disiecta membra*, που άποδίδονται στο μνημείο (μερικά είχαν αναγνωρίσει ο καθηγητής Γ. Δεσπίνης, όταν ως έπιμελητής 'Αρχαιοτήτων εργαζόταν στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης, όπου από τότε είναι συγκεντρωμένα). Ουσιώδη επίσης είναι τα έπόμενα κεφάλαια για το σχέδιο ανάπτυξεως και τη διάταξη των αναγλύφων στις πλευρές των πεσσών (σ. 95-106) και για τη χρονολόγηση, την όποια ο L. προσδιορίζει με άκριβεια μέσα στα όρια από το 299 μ.Χ. ως τις 20 Νοεμβρίου 303 μ.Χ. το άργότερο. Στο τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης του κ. Laubscher τα ανάγλυφα παίρνουν τη θέση τους στην 'Ιστορία της Τέχνης και αναλύεται ή σημασία τους από την άποψη αυτή (σ. 109-158). Άκολουθεί άδημοσίευτη Έκθεση των άνασκαφικών άποτελεσμάτων έρευνής, που είχε γίνει στην περιοχή της Καμάρας πριν από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (σ. 160-165), και λίγες Προσθήκες (σ. 166). Υπάρχουν, ένοεΐται, Κατάλογοι βραχυγραφιών και εικόνων και Εύρετήρια πραγμάτων, τόπων, συγγραφέων κ.λ.

Η λαμπρή έκδοση έχει μία προΐστορία, ή όποια συνοψίζεται στην Εισαγωγή. Είχε σχεδιασθή να έκδοθι το Μνημείο στη σειρά Studien zur spätantiken Kunstgeschichte των H. Lietzmann και G. Rodenwaldt από τον H. v. Schoenebeck, του όποιου το όνομα συνδέθηκε δυστυχώς με τη Γερμανική κατοχή της Θεσσαλονίκης. Στην τωρινή έκδοση, με μικρότερο σχήμα εικόνων, το κείμενο άδικείται κάπως από τις σχετικά μικρές διαστάσεις των εικόνων, ένθ ή φωτογράφιση φαίνεται άνογη. Έχει παρατηρηθή σχετικά από τον H. Gabelmann (*Bonner Jahrbücher* 176, 1976, σ. 470), ότι λεπτομέρειες έπρεπε να δοθούν σε σχέδια.

Στην μεταπολεμική φάση τους οι έργασίες για τη μελέτη του Μνημείου άρχισαν το 1968 με τη βοήθεια και της Έφορείας Άρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης (πρβ. Μακεδονικά 14, 1974, σ. 362 κ.έ.). Με τον κ. Laubscher συνεργάσθηκε εκτός άλλων ή κ. F. Kyrieleis, σύζυγος του τωρινού Διευθυντού του Γερμανικού Άρχαιολογικού 'Ινστιτούτου των Άθηνών, ή όποια έκαμα τα σχέδια.

Έγινε, ένοεΐται, χρήση των καταλοίπων από την προπολεμική έρευνα. Για πρώτη φορά δημοσιεύονται σχέδια από τα κατάλοιπα του Fauvel, τώρα στην Έθνική Βιβλιοθήκη στο Παρίσι (πίν. 2-3). Στη βάση της νέας μελέτης υπάρχει πάντοτε ή άρχική δημοσίευση του μνημείου από τον Δανό K.-F. Kinch (1890), ό όποιος πρώτος έταύτισε το μνημείο και άνεγνώρισε τις παραστάσεις των αναγλύφων ως σκηνές από τον πόλεμο του Γαλερίου κατά των Περσών το 297 μ.Χ. Ο Kinch είχαν επίσης άναγνωρίσει σωστά, ότι ή σειρά των παραστάσεων σε κάθε πλευρά πεσσού είναι από πάνω προς κάτω, αλλά δέν είχε ιδεί σωστά τη διαδοχή των πλευρών των πεσσών. Έξ άλλου ό von Schoenebeck είχε παρατηρήσει ότι υπάρχει χρονολογική σειρά στη διάταξη των αναγλύφων, τα όποια συνεπώς προϋποθέτουν ένα ένιαίο συνεχές προσχέδιο. Από τον v. Schoenebeck παίρνει ό Laubscher το σύστημα όνομασίας των πεσσών και την άρίθμηση των πλευρών και των ζωνών. Η 'Ιστορία άρχίζει

Πεσσός Β

IV	III	II	I
	23 Παράδοση θριαμβευτικού ἄρματος με ἑλέφαντες	19 Ἴαφιξη τοῦ Αὐγούστου	15 Δημηγορία
	24 Ἀλληγορική εἰκόνα μάχης	20 Θριαμβευτική εἰκόνα μάχης	16 Περσική πρεσβεία πρὸ τοῦ Γαλερίου
27 Ἀνάθημα, Ἴαρης, Ἀρετὴ καὶ Τρόπαια	25 Εἰσαγωγή Περσῶν αἰχμαλώτων στὴν Ἀντιόχεια(ς)	21 Θριαμβευτική ἐμφάνιση τῶν μελῶν τῆς Τετραρχίας	17 Ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Γαλέριος θυσιάζουν μετὰ τὴ νίκη
28 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία	26 Ρώμη καὶ Νίκες	22 Νίκες	18 Περσική πρεσβεία μὲ δῶρα στοὺς Ρωμαίους

Ἡ σειρά τῶν ἀναγλύφων ←

Σύνοψη τῆς κατανομῆς τῶν ἀναγλύφων

Πεσσός Α

I	II	III	IV
1 Ἐπίθεση Ρωμαίων κατά πόλεως πολιορκημένης	5 Μάχη μεταξύ Ρωμαίων καὶ Περσῶν	9 Ἐποταγή αἰχμαλώτων πρὸ τοῦ Καίσαρος	
2 Αἰχμαλώτιση τοῦ περσικοῦ χαρμεμοῦ	6 Ἐξορία αἰχμαλώτων	10 Ἐποταγή αἰχμαλώτων πρὸ τοῦ Καίσαρος	
3 Καταδίωξη τῶν Περσῶν πάνω ἀπὸ τὸν Τίγρη	7 Εἴσοδος τοῦ αὐτοκράτορος (Γαλερίου στὴ Νίσιβη;)	11 Προσωπο- ποιήσεις πόλεων	13 Φορτωμένες δρομάδες μὲ ἐλάτες
4 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία	8 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία	12 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία	14 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία

Ἡ σειρά τῶν ἀναγλύφων →

→
πρὸς Μουσολεῖο

ἀναγλύφων τῆς καμάρας

ἀπό το ΑΙ και συνεχίζεται πάντοτε ἀπό πάνω πρὸς κάτω (σ. 26, ἐδῶ πίν. τῶν σσ. 456-457). Ἀντίρρηση γιὰ τὴν πρακτικὴ δυσκολία τοῦ συστήματος ἀριθμησεως διατυπώνει ὁ H. Gabelmann (ἔ.ἀ., σ. 471).

Ὁ Laubscher θεωρεῖ «ιδρυτὴ» τοῦ μνημείου τὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης (σ. 14). Οἱ δύο μικρότερες πλευρικὲς ἀψίδες ἔγιναν ἀπὸ τὴν ἀρχή, γιὰ νὰ συνδεθῇ τὸ μνημεῖο μὲ τὸ ἀνακτορικὸ συμπλῆγμα, ὅπως συνδέθηκε καὶ μὲ τὶς κιονοστοιχίες τῆς Ἐγνατίας.

Ὁ L. πιστεύει ὅτι ἡ μόνη βέβαιη τοπογραφικὴ ἔνδειξη εἶναι ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ καὶ δὲν δέχεται τὰ σχετικὰ πρὸς τοὺς τόπους τῶν μαχῶν κ.λ. συμπεράσματα τοῦ Kinch. Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀπεικόνιση γιὰ πρώτη φορά σὲ ἐπίσημο μνημεῖο καταφράκτων ἰππέων καὶ Γερμανῶν σωματοφυλάκων. Ἀντίθετα, φαίνεται ὅτι οἱ τεχνίτες δὲν γνωρίζουν νὰ παραστήσουν τὸν σασσανιδικὸ ὄπλισμό, ἐνῶ τοὺς Πέρσες ντύουν μὲ τυπικὰ γιὰ τοὺς Ἄνατολίτες βαρβάρους ἐνδύματα (σ. 17). Ὁ L. περιγράφει μὲ λεπτομέρειες μορφές, ἐνδυμασίες, ὅπλα. Χρησιμοποιεῖ καὶ καλαιότερες φωτογραφίες ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ποὺ δείχνουν καλύτερο βαθμὸ διατηρήσεως, συνεπῶς τὰ ἀνάγλυφα μὲ τὸν καιρὸ φθειρόνται.

Ὁ L. γιὰ τὴν παράσταση ΑΙ 2 (πρβλ. ἐδῶ πίν. τῶν σσ. 456-457) δέχεται ἐρμηνεῖα τοῦ v. Schoenebeck, κατὰ τὴν ὁποία στὴ ζώνη αὐτὴ παριστάνεται ἡ αἰχμαλωσία τοῦ περσικοῦ χαρεμιοῦ. Μικρὲς ἢ μεγάλες διαφορὲς ἐρμηνείας σὲ σύνολα ἢ σὲ λεπτομέρειες ἐπέτυχε ὁ L. καὶ σὲ ἄλλες ζώνες ἀναγλύφων, μὲ τὴ βοήθεια παρατηρήσεων καὶ τοῦ v. Schoenebeck. Ἔτσι τροποποιοῦνται ἐρμηνεῖες τοῦ Kinch, τίς ὁποῖες λίγο-πολύ δέχθηκε καὶ ὁ C. C. Vermeule (1968), ἐνῶ ὁ X. Μακαρόνας (1969) ἀντλήσε καὶ ἀπὸ τοὺς δύο, χωρὶς νὰ προσθέσῃ τίποτε νέο (πρβλ. Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 360 κ.ἑ.), ὅπως παρατηρεῖ ὁ L. (σ. 12 κ.ἑ., σημ. 87).

Οἱ v. Schoenebeck καὶ Laubscher ξεχώρισαν δύο ἐργαστήρια, ποὺ δούλεψαν χωριστά, τὸ ἓνα γιὰ τὸν πεσσοῦ Α καὶ τὸ ἄλλο γιὰ τὸν πεσσοῦ Β. Τὸ πρῶτο δούλεψε στὰ πλαίσια κλασικιστικῶν παραδόσεων ἀττικῆς ἰσως τέχνης, τὸ δεύτερο ἀντίθετα συνεχίζει μία λαϊκώτερη παράδοση μὲ περικεντρὴ σύνθεση, ποὺ ἔρχεται ἀπὸ δυτικὴ ἐπίδραση. Σημειώονται δυτικὲς ἐπιδράσεις ἐπίσης σὲ μεγάλο μέρος εἰκονιστικῶν μοτίβων, τὰ ὁποῖα ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ ἱστορικὸ ἀνάγλυφο καὶ τὰ νομίσματα.

Ὁ H. Gabelmann ἔχει κάμει παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἐρμηνειῶν τοῦ L. σὲ λεπτομέρειες ἰματισμοῦ καὶ ὄπλισμοῦ (ἔ.ἀ., σ. 471) σχετικὰ πρὸς τὴ ζώνη ΑΙ 3. Ὁ ἴδιος σημείωσε πρόσθετη βιβλιογραφία γιὰ ἐλέφαντες σχετικὰ πρὸς τὴ ζώνη ΑΙΙ 5, γιὰ τὸ αυτοκρατορικὸ ἄρμα τῆς ζώνης Α ΙΙ 7, γιὰ τὴν κόμωση (Α ΙΙΙ 9), γιὰ καλαιότερα πρότυπα τῆς σκηνῆς τῆς «ὑποταγῆς», γιὰ τοὺς Ἐρωτες τῆς σκηνῆς τῆς «δημηγορίας» κ. ἄ. Ἐκαμε ἐπίσης παρατηρήσεις σχετικὲς πρὸς τὶς ζώνες ἀναγλύφων Β Ι 16, Β Ι 17, Β ΙΙ 19-21 κ.λ. Δίνει σωστὸ ἀριθμὸ Εὐρετηρίου τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης (1095 ἀντὶ τοῦ ἐσφαλμένου 90601, ὅπως στὴ σ. 93) καὶ πληρέστερες πληροφορίες γιὰ ἄλλο κομμάτι ποῦ ἐν τῷ μεταξὺ συμπληρώθηκε (σ. 93, Nr. 2), κατὰ πληροφορία τῆς κ. Κ. Δεσπίνης. Τέλος ὁ H. Gabelmann διατυπώνει ἐπιφυλάξεις σὲ τεχνικὲς παρατηρήσεις τοῦ L. γιὰ τὴ σειρὰ ἐκτελέσεως τῶν ἀναγλύφων. Ἀντιθέτως ἐπαινεῖ τὴ στηριγμένη σὲ κείμενα σωστὴ ἐρμηνεῖα τοῦ ἡμικυκλικοῦ καθίσματος τῶν δύο αυτοκρατόρων στὴ ζώνη Β ΙΙ 21 (Gabelmann σ. 272 κ.ἑ.), τὴν ἀνάλυση τῶν μέσων συνθέσεως, ὅπως ἡ δομὴ τῶν μορφῶν, ἡ μετωπικότητα, ἡ περικεντρὴ σύνθεση καὶ ἡ δομικὴ, καθὼς καὶ τὴν ἀξία τοῦ βιβλίου στὸ σύνολο του.

Ἀξιοσημειώτες ἰδιαίτερα γιὰ ἑλληνικὴ κατανάλωση εἶναι οἱ χρήσιμες παρατηρήσεις τοῦ L. γιὰ τὴν ἐπέμβαση ποὺ ἔγινε στὸ μνημεῖο κατὰ τὰ ἔτη 1944-1945 μὲ σκοπὸ τὴ στερέωση τοῦ βορειοδυτικοῦ πεσσοῦ. Θὰ ταίριαζε μόνο νὰ υπομνήσῃ ἰσως μὲ δύο λέξεις γιὰ τοὺς νεότερους, μέσα κι ἔξω ἀπὸ τὴ Γερμανία, τίς συνθήκες τῶν ἐτῶν 1944-1945 στὴ Θεσσαλονικὴ καὶ γενικότερα στὴν Ἑλλάδα. Περισσότερο δικαιολογημένες εἶναι οἱ παρατηρήσεις τοῦ L. γιὰ τὶς ἐργασίες ἀναστηλώσεως καὶ διαρρυθμίσεως τοῦ χώρου χάριν τοῦ Ἑ'

Βυζαντινολογικού Συνεδρίου (1953). Έβλαψαν, λέει, τη μελέτη του, γιατί δεν είχε προηγηθεί των αναστηλωτικών έργων αρχαιολογική προεργασία και γιατί δεν δημοσιεύθηκαν λεπτομερώς οι εργασίες που έγιναν (σ. 12). Παρατηρεί επίσης ότι έγιναν λάθη σε συμπληρώσεις (σημ. 111 και 117, σελ. 23, και σημ. 196).

Οί Θεσσαλονικείς ιδιαίτερα πρέπει να ευχαριστήσουμε τον κ. Laubscher, γιατί έδωσε για μās και για όλον τον κόσμο μιὰ πλήρη ἀπό κάθε ἀποψη δημοσίευση ενός μνημείου, που δὲν είναι μόνον μέσα στὰ ἱστορικά και καλλιτεχνικά ενδιαφέροντά μας, ἀλλὰ κατέχει μιὰ ἐντελῶς ιδιαίτερη θέση στὴν καρδιά τῶν κατοίκων αὐτῆς τῆς πόλεως.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Helmut Kyrieleis, Bildnisse der Ptolemäer, Gebr. Mann Verlag 1975, Σχῆμα 4ο, σελ. I-X και 1-191, πίν. 1-108.

Δεύτερο στὴ νέα σειρά τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου μὲ τὸ γενικό τίτλο *Archaeologische Forschungen* κυκλοφορήθηκε τὸ βιβλίο γιὰ τίς εἰκόνες τῶν Πτολεμαίων τοῦ H. Kyrieleis, διευθυντοῦ τώρα τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀθηνῶν (γιὰ τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς σειρᾶς ἰδὲ προηγούμενη βιβλιοκρισία). Είναι μελέτη βασισμένη σὲ αὐτοῖα τῶν πρωτοτύπων, που εἶναι σκορπισμένα σὲ Μουσεία τῆς Εὐρώπης και τῆς Ἀφρικῆς κυρίως. Μελετήθηκαν και δημοσιεύθηκαν προηγουμένως πολλὰ ἀπ' αὐτά, ἔλειπε ὅμως μιὰ συνολικὴ θεώρηση τοῦ συνόλου, ἡ ὁποία ἐπιβαλλόταν και γιὰ λόγους μεθόδου τῆς ἐρεῦνης.

Υστερα ἀπὸ σύντομο Πρόλογο (σ. VII-VIII) και Εἰσαγωγή (σ. 1-3) ἀκολουθεῖ τὸ βασικό κεφάλαιο γιὰ τὴν ταύτιση τῶν εἰκόνων τῶν Πτολεμαίων και τῆ θέσης τους στὴν Ἱστορία τῆς Τέχνης (σ. 4-125). Ἐξετάζονται χωριστὰ εἰκόνες (σὲ νομίσματα, σὲ ἀνάγλυφα, σὲ ἔργα τορευτικῆς και σὲ περίοπτα γλυπτὰ) καθενὸς ἀπὸ τοὺς Πτολεμαίους, ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖο Α' τὸν Σωτήρα (322-283 π.Χ.) ὡς τὸν Πτολεμαῖο ΙΒ', που πέθανε τὸ 51 π.Χ. Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζονται ἐπίσης χωριστὰ (στὰ νομίσματα, στὴ γλυπτικὴ, σὲ σφραγίδες) εἰκόνες βασιλισσῶν ὅπως ἡ Ἀρσινόη Β' (278-270 π.Χ.), ἡ Βερενίκη Β' (246-221 π.Χ.), ἡ Ἀρσινόη Γ', που δολοφονήθηκε περὶ τὸ 204 π.Χ., οἱ διάφορες Κλεοπάτρες, που δὲν ξεχωρίζουν εὐκόλα, και ἡ περισσότερο γνωστὴ Κλεοπάτρα Ζ' (51-30 π.Χ.), ἡ μεγάλῃ ἠττημένη τῆς ναυμαχίας τοῦ Ἀκτίου. Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο παρακολουθεῖται ἡ τεχνοτροπικὴ ἐξέλιξη και ἡ ἰδιομορφία τῶν εἰκόνων τῶν Πτολεμαίων (σ. 126-136). Τὰ βασιλικά πορτραῖτα ἐξετάζονται ἐπίσης σὲ σχέση μετὰ τὴ λατρεία τῶν βασιλέων ἡ ὡς τιμητικά, σὲ ἐμπόριο ἔργων μικροτεχνίας ἢ γλυπτικῆς και στὰ νομίσματα ἢ σὲ σφραγίδες (σ. 137-157). Σ' ἐνα τελευταίο κεφάλαιο τῆς μελέτης ξανατονίζεται, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν εἰκονιστικὴ τὸν ἄλλον Διαδόχων, ἡ ἰδιομορφία τῶν Πτολεμαϊκῶν πορτραίτων, ἰδίως γιὰτὶ σχετίζονται μετὰ μιὰ παραδοσιακὴ λατρεία βασιλέων, ἀλλὰ και γι' ἄλλους λόγους.

Παρατηρεῖται, εἰδικὰ γιὰ τοὺς Μακεδόνες ὅτι ὁ βασιλεὺς τοῦ ἐθνικοῦ κράτους τῶν Μακεδόνων «δὲν ἦταν ἀπόλυτος μονάρχης, ἀλλὰ μᾶλλον *primus inter pares*» (σ. 160), ὅτι λατρεία Μακεδόνων βασιλέων στὴ Μακεδονία ἦταν ἀδύνατη, ὅτι Μακεδόνες βασιλεῖς, ὅχι στὴ Μακεδονία, ἀλλὰ μόνον σὲ ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις γνώρισαν τιμὲς που ταιριάζουν σὲ θεοὺς· οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς, ὅπως ὁ Δημήτριος, ὁ Φίλιππος Ε' ἢ ὁ Περσεὺς συνεχίζοντας τὴν παράδοση τῶν Μακεδόνα βασιλέως-στρατηλάτου, εἰκονίζονται πάντοτε σύμφωνα μετὰ τὸ ἐλληνικό ἰδανικό τοῦ ἰσχυροῦ, τοῦ ἥρωικοῦ ἀνδρός· ἀπὸ τῆ στάσης και τὴν ἐκφρασὴ τους προβάλλεται ἐνεργητικότητα και ἰσχυρὴ θέληση· εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι στὰ μακεδονικά νομίσματα δὲν ὑπάρχουν εἰκόνες βασιλισσῶν (σ. 160).